

Elena Constantinovici

Dihotomia constatativ / performativ și teoria actelor de vorbire

Teoria actelor de vorbire a fost formulată în cadrul unei direcții noi din filosofia limbajului, cea a „limbajului în acțiune”. Teza centrală a acestei teorii este că nici cuvântul, nici propoziția, nici fraza nu reprezintă unitatea minimală de comunicare, ci *producerea* acestora în momentul în care se realizează *actul de vorbire*. „Sloganul” acestei teorii este următorul: *a vorbi înseamnă a face*, altfel spus, *cuvintele sunt parte a faptelor* [1, p. 1002].

Punctul de plecare al teoriei actelor de vorbire l-a constituit identificarea de către J. L. Austin a distincției între enunțuri constatative, caracterizate prin valoare de adevărat / fals și enunțuri performative, caracterizate prin reușită / nereușită. Acesta afirmase că enunțurile care descriu lumea, sunt constatative, iar cele care realizează o acțiune, prin emiterea lor, sunt performative. Realitatea și cuvântul, menționa J. L. Austin, sunt două niveluri independente și relația dintre limbaj și lume este diferită în cazul performativelor și al constatativelor [2]. Astfel, J. L. Austin a observat că unele propoziții nu sunt întrebuate pentru a face o afirmație și deci nu se poate spune că sunt adevărate sau false ca în (1a) *Bună dimineața!* (1b) *La revedere!*; altele se folosesc pentru a face afirmații și pot fi supuse testului adevărat / fals ca în (2a) *Canapeaua e comodă.* (2b) *Chișinăul este un oraș verde.* (2c) *Iuri Gagarin a efectuat primul zbor în cosmos la 12 aprilie 1964.* și, în sfârșit, unele propoziții sunt utilizate atât pentru a spune ceva (a face o afirmație), cât și pentru a face ceva ca în (3a) *Declar ședința deschisă.* (3b) *Numesc copilul Gheorghe!* (3c) *Promit să-ți restitui banii mâine.* Acestea se caracterizează prin proba de reușită / nereușită.

Enunțurile din (2a-c) se numesc constatative și descriu o realitate preexistentă emiterii lor. Asta pentru că doar descriu acțiunea pe care o exprimă, nu o realizează. De aceea enunțurile constatative se folosesc pentru a constata ceva, pentru a face o afirmație, ele fiind calificate drept adevărate sau false.

Enunțurile din (3a-c) sunt numite enunțuri performative. Rostirea lor creează o nouă realitate, o acțiune: *Declar ședința deschisă!* constituie chiar actul de a declara deschiderea unei ședințe. Din această cauză, ele, pe lângă aspectul declarativ, au și unul efectiv, exprimând realizarea practică a unei acțiuni, „performarea” unei acțiuni și pot fi calificate doar drept reușite sau nereușite.

Potrivit lui J. L. Austin, „condițiile de reușită / nereușită ale unui enunț performativ țin de convenționalitatea actului performat de participanții la dialog, de adecvarea persoanelor la respectiva situație de comunicare, de circumstanțele în care se desfășoară dialogul, de constrângeri, accidente, neînțelegeri, varietăți de greșeli etc.” [3]. J. L. Austin

a menționat că pentru ca performativele să fie „funcționale” (successful or felicitous), ele trebuie să îndeplinească o serie de condiții. De exemplu, una din condițiile pentru ca actele de vorbire să numească este aceea ca vorbitorul să fie recunoscut de comunitatea sa ca având autoritate pentru a performa aceste acte de vorbire: pentru a ordona, condiția este ca vorbitorul să aibă autoritate asupra destinatarului; pentru a promite, condiția este că vorbitorul să promită ceea ce destinatarul vrea să se întâmple. J.L. Austin le-a numit ‘felicity conditions’, el distinge 3 tipuri:

(♦) Trebuie să existe o procedură convențională acceptată care să aibă un anumit efect. „Asta impune ca a) procedura să includă pronunțarea unor cuvinte de anumite persoane în anumite împrejurări; b) persoanele și circumstanțele să fie adecvate pentru invocarea procedurii. Procedura prevede ca persoana să fie investită cu anumite drepturi, iar circumstanțele să fie adecvate” [vezi și 2].

(♦♦) Procedura trebuie să fie executată în mod corect și complet.

(♦♦♦) Condițiile de sinceritate. Acestea prevăd că persoanele trebuie să aibă gândurile necesare, sentimentele și intențiile, după cum se specifică în cadrul procedurii și să se comporte în mod corespunzător celor prevăzute de procedură. În cazul în care este specificat un anumit comportament, atunci părțile în cauză trebuie să-l respecte întocmai.

Nerespectarea uneia dintre condițiile sus-menționate va transforma enunțurile performative în nereușite. Deficiențele de executare „fac ca actul de vorbire să fie vid, fie pentru că acesta nu este recunoscut ca atare, fie pentru că este viciat de o executare a procedurii” [*idem*]. În cazul în care condițiile (♦ sau ♦♦) nu sunt respectate, atunci are loc ceea ce J. L. Austin a descris ca fiind un „rateu”. De exemplu, dacă o ceremonie de căsătorie se efectuează într-un loc neautorizat, înseamnă că violează condiția din (♦), săvârșind astfel un rateu. Același lucru este valabil pentru un preot care nu botează copilul în biserică, pentru că în acest caz, condiția (♦♦) nu este îndeplinită. Dacă, în religia catolică, un mire nu spune exact cuvintele care sunt în mod convențional stabilite pentru o Biserică catolică la ceremonia de căsătorie, se încalcă condiția (♦♦♦) etc. [4 p. 1001-1002]. Alte exemple discutate în sursa citată:

(4a) *Prințesa Diana a decedat într-un fatal accident de automobil, dar eu nu cred asta. (Princess Diana died in a fatal car crash in Paris with Dodi Al Fayed, but I don't believe it.)* Este încălcată condiția (♦♦♦). Sau în cazul în care cineva rostește ca în (5b) *Sunt sigur ca soția lui John este feministă. (I'm sure John's wife is a feminist.)*, atunci când se știe că John nu este căsătorit, apoi presupunerea sa nu va fi valabilă, pentru că este încălcată condiția din (♦♦).

J. Searle a dezvoltat condițiile de reușită ale lui J.L. Austin într-o clasificare neo-austiniană și le-a grupat în 4 patru categorii de bază, și anume: (i) conținutul propozițional, (ii) starea de pregătire, (iii) starea de sinceritate și (iv) condiția esențială. [1, 1004].

Enunțurile performative se caracterizează prin:

1) „nu „descriu”, nu „vorbesc despre”, nici nu constată ceva, nu sunt „adevărate sau false”; enunțarea propoziției este sau face parte din efectuarea unei acțiuni despre

care iarăși nu s-ar afirma în mod normal că spune (...) ceva [5 p. 26]. Deci ele nu sunt folosite intenționat pentru a spune ceva adevărat sau fals despre ceva, utilizarea lor constituind o acțiune (sau parte a unei acțiuni): *a numi, a boteza, a declara război, a declara căsătoria, a promite*. Printre aceste enunțuri, unele țin de comportamentul convențional sau ritual ca în (3a-b), altele – nu, ca în (3c).

2) în unele cazuri, verbul performativ, deoarece numește acțiunile ca în (3a-b), este elementul esențial al enunțului și nu poate fi omis. În altele, verbul performativ poate fi omis fără să fie modificat conținutul actului de vorbire *promisiune* ca în (6) *Îți voi restitui banii mâine*. Cu alte cuvinte, nu se poate boteza un copil fără a folosi verbul *a boteza* și *un nume*. În schimb, se poate promite ceva, fără a folosi verbul *a promite* ca în (6) [1 p.1001].

Deci enunțul performativ se deosebește de enunțul constatativ prin: a) imposibilitatea de a fi evaluat în termenii adevărat / fals, ci prin opoziția reușit / nereușit și b) prin faptul că ține de acțiune, nu de vorbire. Enunțul (7) *Vă declar căsătoriți!* înseamnă chiar actul de a oficializa o căsătorie.

Clasa performativelor se limita la început doar la utilizarea în cadrul diferitor ritualuri. Mai târziu, J. L. Austin a lărgit aria de folosire a lor considerând ca ele pot avea utilizări foarte variate. În literatura de specialitate, se subliniază că în cazul performativelor, accentul cade pe *acțiunea* împlinită prin enunțare și nu pe *enunțul* propriu-zis. Exemplele de mai jos (8a-f), excerptate din literatura consultată sunt deosebit de ilustrative:

- (8a) [*Vă declar că n-am știut nimic despre asta.*] → **El a spus că declară;*
 (8b) [*Te întreb pentru ultima oară*] → **El i-a spus că o întreabă;*
 (8c) [*Iar eu îți spun că nu am fost acolo!*] → **El a spus că el îi spune că;*
 (8d) [*Atenție, vă vorbește căpitanul.*] → **Căpitanul le-a spus că le vorbește;*
 (8e) [*Vă ordon.*] → **El le-a spus că le ordonă;*
 (8f) [*Vreau să-ți spun că ...*] → **Ea a spus că vrea să-i spună că etc.*

J. L. Austin deosebește două tipuri de enunțuri performative: explicite ca în (9a-c):

- (9a) *Declar ședința deschisă!*
 (9b) *Ordon executarea sarcinilor!*
 (9c) *Solicit un raport detaliat de activitate!*
 și implicite ca în (10):
 (10) *Îmi spui și mie ora exactă?*

Enunțurile performative explicite se construiesc obligatoriu cu un verb performativ, ceea ce face explicit ce fel de acțiuni performează. Verbele performative explicite *a avertiza, a mulțumi, a se opune, a permite, a promite, a ura, a numi, a boteza, a declara* etc. au o topică specializată: stau la începutul propoziției. *Promit că am să-ți scriu*. În exemplele (9a-c) subiectul este la pers. 1 sg (în toate exemplele subiectul este inclus), verbul predicat la timpul prezent, modul indicativ, diateza activă. Aceste enunțuri au tonalitate imperativă, deoarece verbul desemnează acțiuni referitoare la:

ordin, solicitare, interdicție, avertisment etc. Caracterul performativ al verbului din enunțurile performative poate fi intensificat prin diverse adverbe: *aici, acum, imediat* etc. ca în (11a-c):

(11a) *Acum, eu va desfac căsătoria!*

(11b) *Îți ordon să începi lucru imediat!*

(11c) *Cer să fie liniște aici!*

Sunt considerate performative explicite și enunțurile al căror subiect este:

– la persoana întâi, plural, cu verbul predicat la indicativ prezent, diateza activă
ca în (12 a-b):

(12a) *Noi, subsemnații, declarăm că semnăm contractul!*

(12b) *Prin prezenta adevărim că infracțiunea a avut loc!*

– la persoana a treia, singular, cu verbul predicat la indicativ prezent diateza activă
ca în (13 a-b):

(13a) *Curtea Constituțională hotărăște următoarele:*

(13b) *Atenție, vă vorbește directorul!*

– la persoana a treia, singular, cu verbul predicat la indicativ prezent diateza pasivă
ca în (14a-c):

(14a) *Prin prezenta se adevărește că...*

(14b) *Prin decizia juriului, premiul întâi se atribuie concurentului nr. 3.*

După cum e lesne a observa, în toate enunțurile de mai sus, verbul predicat, chiar dacă se construiește cu subiecte la diferite persoane, nu doar la pers. 1, se folosește numai la timpul prezent. Dacă verbele predicate din enunțurile sus-citate ar fi la unul din timpurile trecute ale modului indicativ, subiectele ar fi la pers. 3 sg. sau pl., iar enunțurile ar fi constatative ca în (15a-c):

(15a) *Funcționarul de la starea civilă le-a desfăcut căsătoria.*

(15b) *Directorul le-a ordonat să înceapă lucru.*

(15c) *Profesorul a solicitat să se facă liniște.*

Enunțurile performative implicite se deosebesc prin mărci lingvistice specifice: modul imperativ, forma interogativă, tonul vocii, accentul, timpul viitor, verbele de modalitate, care se evidențiază în funcție de circumstanțele emiterii actului de vorbire. Ele nu conțin un verb performativ.

(16a) *Am nevoie de bicicletă. = Dă-mi, te rog, bicicleta!*

(16b) *Ar trebui să-ți faci temele. = Fă-ți temele!*

În [1] se menționează că distincțiile inițiale făcute de J. L. Austin între performative și constatative au fost respinse de el însuși în favoarea unei teorii generale a actelor de vorbire. În primul rând, el a observat că performativele sunt o clasă specială de propoziții / enunțuri cu proprietăți sintactice și semantice specifice, că există o clasă generală de performative (explicite și implicite), aceasta din urmă incluzând multe alte tipuri de propoziții / enunțuri. Remarca dată a dus la trecerea de la dihotomia performativ / constativ la o teorie generală a actelor de vorbire.

În al doilea rând, J. L. Austin a observat că performativele și constatativele sunt uneori imposibil de a fi distinse. Pe de o parte, există constatative „libere”, care nu se pot evalua în mod strict prin condițiile de adevăr, ca în (17a-c).

(17a) *Harta României are conturul unui pește.*

(17b) *Frigiderul este gol.*

(17c) *Oslo este la depărtare de mii de km de locul unde locuiesc.*

Pe de altă parte, există enunțuri ca cele din (18a-b) care trec testul „prin prezenta” și, prin urmare, sunt performative prin definiție, dar care, cu toate acestea, sunt folosite pentru a informa sau afirma.

(18a) *Prin prezenta eu susțin ipoteza că există apă pe Marte.*

(18b) *Prin prezenta confirm participarea la conferință.*

În aceste cazuri, performativele trebuie să fie considerate în același timp ca fiind și constatative. Pe baza unor astfel de dovezi, J. L. Austin a concluzionat că constatativele nu sunt altceva decât o clasă specială a performativelor și că cele două modalități de a distinge între performativ, ca performare de acțiune, și constatative, ca adevărat / fals nu mai poate fi menținută mult timp.

Și încă o observație relevantă referitoare la enunțurile constatative: vorbitorul descrie realitatea în mod subiectiv, exprimând opinii personale cu privire la realitate. Pe această bază, enunțurile constatative se pot transforma în performative implicite, fiindcă ele implică verbul *a afirma*. În literatura de specialitate este acceptată următoarea idee: „Constatativele nu pot fi obiective, ele sunt rezultatul unei percepții subiective cu privire la realitate” [2].

Astfel, pe măsură ce distincția dintre constatative și performative devine mai difuză, se consolidează o teorie generală a actelor de vorbire.

Referințe bibliografice

1. Mey Jacob. *Concise encyclopedia of pragmatics*, second edition, Denmark, Elsevier Ltd., 2009
2. <http://biblioteca.regielive.ro/cursuri/romana/directia-americana-britanica-teoria-actelor-de-vorbire-171908.html>
3. Moldovanu, Mona. *Limba și actele de vorbire* În: Observator cultural, nr. 226, iunie, 2004.
4. A se vedea mai multe în Y Huang. *Speech Acts*. În: *Concise encyclopedia of pragmatics*, Jacob L. Mey, second edition University of Southern Denmark, p. 1001-1002.
5. Austin J. L. *Cum să faci lucruri cu vorbe*, Pitești-București, Editura Paralela 45, 2003.

Institutul de Filologie al AȘM
(Chișinău)